

A szellemtörténetről a „public history”-ig (Ifjabb Iványi-Grünwald Béla történész az emigrációban)*

A magyar történészek emigrációjában 1956-ig három periódus különíthető el: az első az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején következett be, s legfontosabb alakjai közül Horváth Mihály, Szalay László, Pulszky Ferenc, Rónai Jácint nevét emelhetjük ki. Műveiket alapvetően a nemzeti-liberális ideológia hatotta át, s ezek jelentős hatást gyakoroltak a hazai történetírói törekvésekre.

A történészek-filozófusok következő emigrációs hulláma az 1918/19-es forradalmak, illetve a két világháború közötti korszakban hagyta el Magyarországot. Közülük olyan neveket lehet kiemelni, mint Jászi Oszkár, Hatvany Lajos, Lukács György, Hauser Arnold, Mannheim Károly, Bolgár Elek, Andics Erzsébet, Révai József. Az ő hatásuk inkább elméleti-teoretikus szempontból volt számottevő, innovatív szempontokat a szakmában inkább a hazai társadalom- és gazdaság-, illetve szellemtörténeti törekvések jelentettek.

A második világháború után ebben a vonatkozásban két hullámról beszélhetünk: az 1945–48 közötti időszakban említhetők az inkább szélsőjobboldali történészek (nem egy közülük a Nyilaskeresztes Pártnak is tagja volt), mint például Málnási Ödön, Baráth Tibor, Bobula Ida, Weidlein János, Badinyi Jós Ferenc, Padányi Viktor. Ők az emigrációban is fenntartották (vagy éppen ott alakították ki) rasszista, turanista nézeteiket, amelyek leginkább a magyar őstörténettel állottak kapcsolatban.

Mindez azonban nem volt jellemző az ekkori emigráció egészére, velük szemben pl. Ifjabb Iványi-Grünwald Béla, Kerényi Károly, Deér József, Alföldi András, Miskolczy Gyula, Bogyay Tamás mindezzel alapvetően ellentétes nézetek képviselői voltak. Ők többnyire szellemtörténeti pozíciót foglaltak el, amely inkább konzervatív, de mindenképpen antifasiszta volt. E történészek alapvetően egyfajta eszme- vagy kultúrtörténetet műveltek, s lényegében a magyar művelődés európai jellegét, az európai kultúrába való beágyazottságát hangsúlyozták.

Az alábbi tanulmány ez utóbbi irányzat egy fontos történészét, ifjabb Iványi-Grünwald Bélát elemzi. Ifjabb Iványi-Grünwald Béla Szekfű Gyula és Hóman Bálint sokat ígérő tanítványaként kezdte történetírói pályafutását, s mindezt a mesterei által is preferált szellemtörténet,¹ jegyében tette. Mindez lényegileg megváltozott önként vállalt emigrációja során a második világháború alatt, de legfőképpen azután, amikor alapvetően megváltoztak a körülményei.

(*Magyarországon: szellemtörténet*) Ifjabb² Iványi-Grünwald Béla történészi pályafutása³ a két világháború közötti időszakban, az 1920-as évek második felében indult, s az 1930-as években teljesedett ki. Doktori disszertációját egy Széchenyivel kapcsolatos gazdaságtörténeti témában írta.⁴ Ennek alapján kapott szerepet a nevezetes Fontes-sorozatban, amelynek keretén belül adta ki a „Hitel”-t 1930-ban, egy nagyszabású,

* Az írás alapja a következő konferencián elhangzott előadás: Dynamics of emigration. Epistemic repercussions. (Émigré scholars and the production of historical knowledge in the age of extremes.) Institut für soziale Bewegungen, Ruhr Universität, Bochum (Németország), 2019, szeptember 19–21. A tanulmány angol nyelvű változata a konferencia előadásából készült kötetben fog megjelenni, 2021 tavaszán, a New York/Oxford székhelyű Berghahn kiadónál.

s kifejezetten a szellemtörténet jegyében készült kísérő/bevezető tanulmánnyal.⁵ Az 1930-as évek történetírói természetéből még meg lehet említeni több, pl. Leopold von Rankéval, Jeremy Bentham-mal és másokkal foglalkozó tanulmányát⁶, valamint elvi jelentőségű vitáját, amelyet Gyömrei Sándorral folytatott. A vita a szellemtörténeti módszernek a gazdaságtörténetben való alkalmazhatóságáról szólt, s Iványi-Grünwald kifejezetten a szellemtörténet pártján állva kritizálta a pozitivista/materialista, egyoldalúan liberális, a szociológiára esküvő módszereket a történettudományban.⁷

Iványi-Grünwald legjelentősebb tudományos teljesítményének ebben az időszakban (sőt egész életművében) a Hóman Bálint és Szekfü Gyula (valamint Kerényi Károly) szerkesztette „Egyetemes Történet” IV. kötetének elkészítése tekinthető⁸. Ez a kötet az európai történelem 19. és (kisebb részben) 20. századi eseményeit, folyamatait foglalja össze, roppant tudatosan szellemtörténeti módszerekkel, a szellemtörténet Iványi által alaposan megemésztett fegyvertárával.⁹ Fontos kiemelni a szellemtörténet egy sajátos irányának különös hatását e műben (s Iványi-Grünwald Béla 1920/30-as évekbeli történeti pályafutásában), nevezetesen a „keresztény perszonalizmus”-ét, amelynek Max Scheler, Karl Jaspers, Nyikolaj Alekszandrovics Bergyajev vagy Emmanuel Mounier voltak a legjelentősebb reprezentánsai a szóban forgó időszakban.¹⁰ Iványi-Grünwaldra (a kötet végének jegyzetei szerint) különösen Max Scheler és Karl Mannheim voltak nagy hatással.¹¹ Az ő nyomdokain haladva alkotta meg a kötetben (sőt Iványi-Grünwald egész életművében) alapvető szerepet játszó, mintegy vezérmotívumként, alapvető koncepcionális keretként szolgáló „szellemi ember” fogalmát.

Ennek a „szellemi ember”-nek valószínűleg Széchenyi volt az archetípusa Iványi-Grünwald számára, s alapvetően azokat a nagy világtörténeti egyéniségeket jelöli, akik meghatározó módon alakították a történelem folyamatát.¹² Ilyen a 19. században persze Napóleon vagy Bismarck, de nem feltétlenül (vagy elsősorban) politikusokról van itt szó, mert megtestesítői a korábban felidézett Ranke, Széchenyi, vagy Kossuth is, általában a nagy szellemi-eszmei áramlatok, mint a liberalizmus, romantika, szocializmus, nacionalizmus, imperializmus stb. képviselői (a szintén felidézett Benthamtól egészen Comte-ig, Marxig, Görres-ig.)

Iványi-Grünwald művének egyik fő mondanivalója – szintén a szellemtörténeti módszerrel a lehető legtökéletesebb összhangban – a *hanyatlás* gondolat: a modern kor, a 19–20. század egyik fő jellemzője ugyanis ennek a „szellemi ember”-nek a háttérbe szorulása, általában az egyén (és a keresztény perszonalizmus fő kategóriája: a „személyiség”/„személy”) elnyomása, vagy egyenesen eltűnése, a tömeg előtérbe kerülése, a gazdaság, a materializmus, a nyers érdek, pénz s így a század utolsó felében az imperializmus, a naturalizmus és a biológizmus felülkerekedése.¹³

Iványi-Grünwald összefoglalása általában is tobzódik a szellemtörténeti „arszenál” érték kategóriáiban, így mindezt eleve megtestesíti a szintézis-re való törekvés, a belső, lelki-szellemi motívumok primátusa, az általában vett irodalmias jelleg (pl. művekre, alkotásokra, eszmékre, irányzatokra való hivatkozás, azok elemzése), s – amint erre Istványi Géza rámutatott, de ez a Gyömrei Sándorral való vitában is alapvető fontosságú volt – a szociológiai szempontok és kategóriák lehető legteljesebb ignorálása.

(Az *emigrációban*) Ifjabb Iványi-Grünwald Béla emigrációja 1938-ban kezdődött, bár ekkor – valószínűleg – szó sem volt emigrációról (főleg nem véglegesről). Ebben az évben megbízást kapott Hóman Bálinttól, az akkori kultuszminisztertől (amúgy a korábban már említett „Egyetemes Történet” egyik szellemi mentorától), hogy – az előzőleg szintén felidézett – Fontes-sorozat számára széleskörű forrásgyűjtést végezzen Londonban, Kossuth és az angol

munkásosztály kapcsolatára vonatkozóan. Iványi-Grünwald meg is kezdte ezt az anyaggyűjtést, azonban a közbejött háború és egyéb politikai események¹⁴ miatt az 1940-es évek elején úgy döntött, hogy végleg Angliában marad. A háború alatt aktív politikai szerepet vállalt (a BBC-nél is), részt vett az angliai magyar emigráció Hitler-ellenes tevékenységében. A két legfontosabb ilyen irányú szervezet közül a konzervatív (keresztény) kötődésű szervezethez csatlakozott, a Károlyi Mihály vezette baloldali, a Szovjetunióhoz is utat találó tömörüléssel szemben.¹⁵ A háború után egzisztenciális helyzete bizonytalan volt, inkább ideiglenes óraadási megbízásai vannak a Londoni Egyetem magyar tanszékein, illetve – és legfőképpen – a BBC magyar kérdésekkel foglalkozó osztályán tartott rendszeres rádió-előadásokat, különösen az 1950-es évek második felétől kezdődően.¹⁶

Történeti/történetkutatói tevékenységét természetesen nem adta fel, bár a korábbi, háború előtti lehetőségei már nem tértek vissza, nagyobb szabású, főleg szintetikus jellegű munka megírására nem volt többé lehetősége. Már 1945-ben, társszerzőként egy jelentős munkát publikált a második világháború alatti békekötési/béke-előkészítési törekvésekről, amelyek végül a potsdami békeszerződéshez vezettek.¹⁷ Különböző nyugat-európai folyóiratokban fontos cikkeket közölt az egyház és állam viszonyáról a kelet-európai kommunista országokban, publikálta Kossuth és az angol munkásosztály viszonyáról gyűjtött anyagának egy részét. Mindezeket felül visszanyúlt a harmincas években központi szerepet játszó Széchenyi-témához is, s terjedelmes gyűjteményt állított össze az Angliában általa fellelt, Magyarországra vonatkozó legkülönfélébb kiadványokból (kéziratok, pamfletok, térképek, rézkarcok stb.)¹⁸. Több-kevesebb rendszerességgel írt különböző – elsősorban persze történelmi – kérdésekről a magyar emigráció folyóirataiba, így pl. a Párizsban megjelenő Irodalmi Újságba, kisebb mértékben a müncheni Új Látóhatárba és a brüsszeli Nagy Imre Intézet kiadványába, a Szemlébe.

Talán leginkább figyelemre méltó emigrációs tevékenysége a már részben említett előadás-sorozata volt a BBC-ben, 1955-től kezdődően, amelynek szövege (valószínűleg hiánytalanul) fennmaradt a már Budapesten található hagyatékában. Ezeket az előadásokat (angol és magyar nyelven) haláláig, 1964-ig tartotta. Mintegy 90 előadásról van itt szó, megközelítőleg 350 oldal terjedelemben, melyek felidéztek a magyar történelem és irodalom számos alakját, valamint a politika és a kultúra számos témakörét: így pl. Jászi Oszkár, Széchenyi István, Kossuth Lajos, 1848/49, illetve ennek párhuzamai 1956-tal, Kun Béla, Szekfű Gyula, Mátrai László, Illés Béla, Darvas József, Bibó István, Szent István, Mindszenty József, de William Blake, Daniel Defoe, Charles Morgan, sőt Gina Lollobrigida¹⁹ is szerepel az előadások témái között.

Ezeknek az előadásoknak természetesen kivétel nélkül aktuális és politikai üzenetük, illetve vonatkozásuk volt. Döntő szerepet játszott bennük a fennálló magyarországi rendszer kíméletlen kritikája, de szellemi eszközöket alaposan igénybe vevő módon (olyannyira, hogy bizonyos fókig visszatükrözik a szóban forgó időszak egyfajta eseménytörténeti kronológiáját is).

Ennek megfelelően 1955-ben, 1956-ban alapvető és persze pozitív beszámolókat hoztak el a Petőfi Kör rendezvényeiről, az írók lázadásáról, stb., amelyek mind az 1956-os forradalom és szabadságharc előkészítését jelentették.²⁰ 1956-ban, természetesen, a forradalom eseményei álltak a középpontban, valamint mindennek Angliában, az oxfordi egyetemi ifjúság körében kiváltott visszhangja, majd a leverés és a megtorlás.²¹ Utóbbiban foglalkozott Hruscsov szerepével, 1956 és 1848/49 párhuzamaival a megtorlás tekintetében is, rámutatva a hasonlóságokra, de egyúttal a Habsburgok mégiscsak humánusabb voltára. Több alkalommal megemlékezett Nagy Imréről (kivégzéséről is), s persze roppant kritikusan szemlélte az új, kádári konszolidáció első lépéseit.²²

Fontos szempont az előadásokban, hogy a kelet-európai diktatúrákkal szemben az angol demokrácia (az egyéni szabadság gondolata) fogalmazódott meg bennük fő ellenpólusként és eszményként.

(Szellemtörténet az emigrációban) A következőkben azt vizsgálom, hogy van-e folytonosság ifjabb Iványi-Grünwald Béla háború előtti és emigrációs nézetei között. Legfőképpen azt vetném fel, hogy lehet-e a történezt ebben az időszakban is „szellemtörténezt”-nek nevezni, illetve, ha van változás/törés a szemléletében, ez tulajdonképpen miben jelentkezik?

A korábbiakban jeleztem, hogy ifjabb Iványi-Grünwald legsajátabb gondolata/kategóriája, amely kifejezetten a szellemtörténet jegyében fogant, a „szellemi ember”, amely a keresztény perszonalizmus gondolat- és eszmekörében értelmezhető.

A „szellemi ember” fogalmát ifjabb Iványi-Grünwald az emigrációban is megtartotta, több alkalommal is utal rá, így joggal tarthatjuk ezt történeztanulmányok egyik meghatározó pillérének.²³ Ennek az lehet a jelentése, hogy (amint erre korábban szintén utaltam) a „szellemi ember”-t / „szellemi emberek”-et a történelem fő mozgatórugójának/aktorának tartotta, ők képviselik az erkölcsiséget, általában a humanizmus értékeit, a „személy”-t a keresztény perszonalizmus értelmében. Mindez változatlanul szemben áll számára a tömeggel / tömegszerű jelenségekkel, amelyek a számszerűsíthető, kvantifikálható szociológiai kategóriákkal írhatók le.

Új elem ifjabb Iványi-Grünwald gondolkodásában, amely persze tökéletesen beilleszthető korábban kialakított rendszerébe, hogy „szellemi emberek”-nek nevezte a Rákosi-rendszerrel szemben álló magyarországi értelmiséget, írókat, tudósokat stb., s ezért fordított oly nagy figyelmet a Petőfi Kör vitáira, illetve például az írók lázadására, s mindent összevetve ezt tekinti 1956 legfontosabb kiadványának, előidézőjének.

Amint korábban erre szintén utaltam, ez a „szellemi ember” kategória igen szoros összefüggésben áll a „keresztény perszonalizmus”-sal, amelynek képviseletében nincs törés Iványi-Grünwald esetében az emigráció során sem. A keresztény/katolikus vallásosságát a háború után is igen fontosnak, az egyéni autonómia és szabadság egyik legfontosabb letéteményesének tartotta, s az 1950-es években éppen azért bírálta hevesen a kelet-európai kommunista rendszereket, mert állam és egyház összeolvasztására/„gleichschaltolására” törekedtek.²⁴ Iványi-Grünwald a magyarországi viszonyokat elemezve örömmel nyugtázta, hogy a magyar fiatalokból a kommunista rendszer súlyos nyomása ellenére sem veszett ki a vallásos és nemzeti érzés, sok fiatal nem volt hajlandó ebben a tekintetben sem azonosulni a fennálló rendszerrel, s mondjuk reakciós és kitelepítendő „osztályellenségnek” tekinteni keresztény felebarátait.²⁵

Igen fontos momentuma e keresztény-katolikus folyamatosságnak Iványi-Grünwald nézeteiben a Szent Istvánra és a Szent István-i államra való hivatkozás, amely az 1930-as években számára, de a hivatalos politika és a történettudomány (pl. Hóman Bálint) számára alapvető referencia volt.²⁶ Egyik BBC-előadásában hosszan idézett főként háború előtti magyar történeztanulmányokat, illetve filozófusokat és publicistákat is (Szekfűt első helyen, de Hómant, Ember Győzöt, Váczy Pétert, Kornis Gyulát, Mihályi Ernőt is²⁷), mint akik saját kora számára érvényesen és alaposan mutatták be Szent István majd ezer éves magyar kultuszának a legfőbb momentumait.²⁸

Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy Szent István mind a két világháború közötti időszakban, mind az 1950-es években a magyarság Nyugat-Európához való tartozásának egyik fő szimbóluma volt, Iványi-Grünwald számára is.

Számos további vonást fel lehetne említeni a háború előtti „szellemtörténeti” attitűd továbbéléséről ifjabb Iványi-Grünwald gondolkodásában és történetírói tevékenységében, így pl. az irodalom és filozófia, valamint az irodalmias eszközök iránti igen erőteljes vonzódását, amely változatlanul jelenti a szociológia iránti konstans bizalmatlanságot, bár pl. 1960-as Széchenyi-tanulmányában már jelentős mértékben figyelembe vette az újabb magyar gazdaság- és társadalomtörténeti irodalmat Széchenyi nézetei kialakulásának elemzése során. Ennek az irodalom iránti vonzódásának számos megnyilvánulási formája volt, pl. eleve „bookinista” hajlama, az irodalomra való állandó hivatkozás (Illyés Gyula, a népi írók, Déry Tibor, valamint az angol irodalom említhető még itt), s különösen jelentős (angol irodalomtörténeti szempontból is²⁹), Defoe egy pamfletjének filológiai tisztázása. Mindezekon felül bizonyíték minderre korábban már említett „kollekcója” a magyar művelődésre, történelemre és kultúrára vonatkozó angol kiadványokról.

Egy további fontos elem, amely folyamatosságot jelent ifjabb Iványi-Grünwald életművében a *nemzeti* gondolat alapvető érvényesítése és érvényesülése.³⁰ Már az ifjúság kapcsán is örömmel nyugtázza az ötvenes évekre vonatkozóan, hogy nem sikerült kiölni belőle a nemzeti érzést. De 1848/49 kapcsán is cáfolja a marxista történetírás téziséét, miszerint az inkább osztályok közötti konfliktus volt. Feltétlenül meg kell jegyezni persze, hogy ez a nemzeti gondolat/magyarság-tudat és magyarság-ézés semmiképpen nem hozható összefüggésbe a nyugati magyar emigrációs történetírás azon áramlatával, amely a magyar őstörténetet állította a középpontba, tagadta a magyarság finnugor eredetét, s az ázsiai/török rokonságot, valamint pl. a sumér–magyar azonosságot bizonygatva, faji-alapokon, egyfajta dicsőséges műtszemlélet jegyében művelt történetírást (Baráth Tibor, Götz László, Badinyi Jós Ferenc, Padányi Viktor, Bobula Ida, Drábik János)³¹. Ezekkel a Keletre tekintő, alapvetően turanista nézetekkel szemben ifjabb Iványi-Grünwald Béla, lényegileg Széchenyi szellemében, a magyarság nyugati kapcsolatait és az európai beágyazódás szükségességét hangsúlyozta, s eszménye (ahogy erről szó esett) élete végéig az egyéni szabadságot különösen fontosnak tartó angol demokrácia volt.

(*A szellemtörténettől a „public history”-ig*) Hozzá kell tenni persze, hogy jelentős változást, sőt egyenesen törést is fel lehet fedezni Iványi-Grünwald emigrációs működésében, illetve gondolataiban. Az egyik ilyen a magyar történelem liberális/függetlenségi hagyományainak nyomatókosabb súlya (Kossuth értékelésében is), amely nyilván 1956 kapcsán kerülhetett különösen előtérbe.³²

Egy másik a szellemtörténetre jellemző hanyatlás-gondolat háttérbe szorulása, amely korábban a nyugati értékek ellen is irányult (bár sohasem a diktatúra igényével), s amely az előzők értelmében és a Szovjetunió kritikájának középpontba helyezésével számos szempontból érvényét veszítette.

A talán legnagyobb/leginkább szembeszökő törést azonban az jelentette, hogy a háború előtti időszakban lényeges szerepet játszó (s tipikusan szellemtörténeti törekvésnént aposztrofálható) történeti *szintézis*-teremtésről le kellett mondania. Ennek fő oka valószínűleg egyéni, egzisztenciális körülményeiben, azok ilyen szempontból szerencsétlen alakulásában keresendő, hiszen az ehhez szükséges egyetemi katedrát nem sikerült elnyernie. Ebben a tekintetben jelentősen különbözik más, szintén a szellemtörténet jegyében indult történészekről/művészettörténészekről, így Deér Józseftől, Alföldy Andrásról, Kerényi Károlytól, Tolnay Károlytól.³³ Utóbbiak

nem egyszerűen folytatták, hanem nem egy esetben egyenesen kiteljesítették történészi alkotó tevékenységüket, alkalmanként nagy szintéziseiket is ekkor létrehozva – s mindezt ráadásul túlnyomórészt változatlanul a szellemtörténet jegyében.

Ifjabb Iványi-Grünwald Béla számára inkább résztanulmányok és részeredmények (pl. forrásközlemények, kisebb cikkek, bibliográfiák, és persze az említett rádióelőadások) maradtak, illetve a publicisztika (vagy az ennek jegyében működő történetpolitika), amellyel közvetlen kapcsolatba került akár a napi politikával is.³⁴

Mindez azonban szintén nem új a magyar szellemtörténet történetében. Iványi-Grünwald egyik (valószínűleg persze a legfőbb) mestere, Szekfű Gyula³⁵ ugyanis, bár korábban sem volt idegen tőle a publicisztika, a harmincas évek végén, negyvenes évek elején teljes erővel belevetette magát a szélsőjobboldal és németek elleni napi politikai küzdelembe, mondván: Jacob Burckhardt-tal ellentétben³⁶ saját korában nem lehet a „túlsó partról”, ölbe tett kézzel nézni a birodalmak egymásra való támadását és bukását, a világ lángba borulását (s mindebben gyönyörködni), hanem – vállalva a bepiszkolódást is – tevékenyen, sőt harcosan részt kell venni a gonosznak tartott erők elleni küzdelemben.

Nyilván hasonló, de mindenképpen párhuzamba hozható motívumok munkálkodtak ifjabb Iványi-Grünwald Béla legjelentősebbnek tekinthető emigrációs teljesítményénél is, a már említett BBC-előadásokban: a Rákosi-rendszer, a Szovjetunió, később a Kádár-rendszer éles hangú kritikájával (illetve 1956 hűséges krónikájával) egy – az általa egyébként valószínűleg nem kedvelt – Lukács György-i „megélt gondolkodás”³⁷ szellemében cselekedett, azaz saját kora valóságának, az általa fontosnak vélt értékek szerinti átalakításában munkálkodott. Megjegyzem, ez utóbbi is jellemzően szellemtörténeti pozíció, elég csak (a Szekfű által szintén felidézett) Benedetto Croce életművére és gondolataira utalni, amelynek egyik summája a „la storia come pensiero e azione”.³⁸

(Összefoglalás) A német származású filozófus/esztéta, Siegfried Kracauer³⁹ szerint az emigráns lét sok szempontból lehetőséget ad a tudosnak/történésznek az egyoldalúságtól való megszabadulásra. Eloldva a hazai környezet kötelékeitől, egyfajta kívülálló, „területen kívüli” s így marginális pozícióba kerül, ami lehetőséget ad nézeti reflektált és többoldalú megfogalmazására. Szerinte számos nagy történésznek szolgált ez a pozíció előnyére, s sarkallta őket nagy műveik megalkotására Thuküdidésztől Lewis Namierig.

A tanulmányban tárgyalt magyar történész életművére és tevékenységére sok tekintetben érvényes a Kracauer által felvetett szempont. A zsidó származású ifjabb Iványi-Grünwald Béla a két világháború közötti Magyarországon a szellemtörténet egyik jeles képviselője volt. A háború alatt és a háború után, önként vállalt száműzetésében, miközben ragaszkodott az általa művelt szellemtörténet alapvető (részben erkölcsi) értékeihez, legfőképpen a „keresztény perszonalizmus” gondolatához, egzisztenciális megfontolásokból is kénytelen volt a publicisztika felé fordulni, s a nagy szintézisek helyett egyfajta jó értelemben vett „public history”-t művelt, legfőképpen a BBC-ben elhangzott nagyszámú előadásában.

Mindezek üzenete a volt hazájában s egész Kelet-Európában uralkodó, a totalitarizmusra építő kommunista rendszer(ek) elleni tiltakozás volt, amelyekkel a már – az egyik fő történetírói tárgyát képező – Széchenyi által is eszményinek tekintett angol demokrácia egyéni szabadság-gondolatát helyezte szembe. Mindezt azonban elsősorban a volt hazájának szellemi értékeit megtestesítő kultúra eszközeivel és annak közvetítésével tette. Azaz a nemzeti gondolat, a nemzeti kultúrához és sajátosságokhoz való ragaszkodás változatlan életművében, miközben élesen bírálta az első emigrációjának tápot adó két világháború közötti berendezkedést is.⁴⁰

FÜGGELÉK

Függeléként közlöm Iványi-Grünwald Béla megemlékezését Szekfű Gyuláról, amely szintén előadásként hangzott el, magyarul a BBC-ben, 1955-ben, Szekfű halálakor. Az előadásból is kiderül, hogy Iványi-Grünwald Szekfűt élete végéig mesterének tartotta, s számára alapvető „szellemi ember” fogalmát is részben róla mintázhatta. (A szöveget eredeti formájában közlöm, alapvetően meghagyva benne a helyesírási hibákat.)

MTA KIK Kt., Ms 2565/47. Iványi Grünwald Béla: Szekfű-obituary. 26. 9. 1955.

„Szekfű Gyula az elmúlt félszázad legnagyobb magyar szellemei közé tartozott. Legmarkánsabb képviselője volt annak a szellemiségnek, mely a tudományban való nagyszerű alkotásokon kívül a magyar élet irányításába is döntően beleszólt. Nem a politizálás szenvedélyével, nem a hivatal kölcsönözte tekintély alapján, hanem a tudás hatalmával, a meggyőződés hitével és egy humanista értékrendszer fölüeny birtokában.

Szekfű Gyula a Száműzött Rákóczi-ról szóló könyve⁴¹ óta gyógyította a magyar nemzet eredendő hibáit, nyesegette szenvedélyeit, kritizálta szalmalángszerű fellobbanásait és még szigorúbban bírálta néha végzetesnek tűnő lelki elernyedségét. Első könyvét nagy felzúdulás fogadta a régi szabású, ún. függetlenségi táborban. De ez elől visszavonulhatott íróasztalához, mely régi boldog időkben a tudósok örök menedéke volt. Akkor még nem kényszerítette őket mea culpázásra, emigrációba vagy fogságba diktatúrák fojtó légköre. Mikor azután az első kommunizmus korszaka elviharzott Magyarország ege felett, megjelent Szekfű Gyula HÁROM NEMZEDÉK [sic!] című munkája,⁴² mely egycsapásra tartós kapcsolatot teremtett a nagy történetíró és társadalma között. Méltatlan volna az igazságra törekvő történész emlékével szemben tagadni, hogy Szekfű Gyula az ellenforradalmi Magyarország eszmevilágát formálta nagyhatású könyvében. Fellépése idején az ellenforradalom két iránya küzdött egymással. Az egyik az ellenforradalomban valami ellentétes forradalmat akart megvalósítani, a nyugati irányú forradalommal szemben valami teljesen szembenálló, parasztromantikára épülő megoldással kísérletezett. A másik irány egyszerűen tagadása volt annak, ami forradalmi volt, sőt annak is, amit haladásnak és reformnak lehetne nevezni. Egyszerűen reakció volt, elmúlt állapotokhoz való visszatérés. Szekfű Gyula példátlan hatása nagy részben arra vezethető vissza, hogy könyvében mindkét irányból kiemelte és értékesítette azt, ami pozitív és termékeny volt az akkori szempontból. Az organikus, élőnek és lassan haladónak elképzelt társadalom elve alapján állva elvetette a forradalom gondolatát. Ám ugyanakkor azokkal szemben, kik Magyarországot a keresztény világ kultúrköréből és saját hagyományai értékes elemeiből ki akarták operálni, rámutatott Széchenyi István alakjára.⁴³ Vagyis a keresztény tradíció, a nemzetreformálás, a nemzetátalakítás dinamikus lendületét egyaránt fontosnak és döntőnek tartotta.

Szekfű Gyula élete további menetében a társadalom megkötöttségének híveivel szemben egyre inkább a reform, a békés átalakulás jelentőségére mutatott rá. Pozitív alkotása, a Hóman-Szekfű-féle MAGYAR TÖRTÉNET újkori része⁴⁴ nagyszerű szintézis és bámulatos erejű részletmunka. A szintézisnek és a részletmunkának tisztelete határozza meg annak a Szekfű Gyulának a működését is, aki a MAGYAR SZEMLE szerkesztésén keresztül döntően befolyásolta a két háború közötti új generáció építő munkáját. A szintétikus gondolat: európai nivójú magyar szellemiség vezető szerepének biztosítása. A részletmunka tisztelete abban nyilvánult meg, hogy ideológia, vezércikk és szólam-tömeg helyett alapos, szaktudással rendelkező és hozzáértő cikkekkel szolt hozzá ez a folyóirat a magyar kérdésekhez. Köteteit az orosz megszállás azonnal indexre

tette. Pedig ez a folyóirat, kétségtelen megkötöttségei ellenére, sokat tett a modern magyar szellemiség kialakítására s hasábjain az új szellemiség sok-sok vezető férfija megszólalt, akik pedig Szekfű világnézetével nem értettek egyet, sőt azt, főleg ellenforradalmi korszakban tett és vitatható érvényű megállapításait kritikával kezelték.

Szekfű Gyula a harmincas években főleg a hitleri eszmék magyarországi megszállottjait, cinkosait ostorozta. A nagy történetíró, mint a Három Nemzedék későbbi kiadása mutatja, megértő volt az új népi irány tisztult felfogású reprezentánsaival szemben. A népi gondolattal szemben nagyon is megkülönböztette a faji gondolatot. Ez utóbbiakat a magyarság számára végzetesnek tartotta, s ezek ellen, mint keresztény, mint katolikus és mint magyar szállt síkra. A háború alatt a NÉPSZAVA körül kifejeződő ellenzéki megmozdulás élére állt s bátor vezetőszerpet játszott a német iránnyal szembeni szellemi harcban.

A háború utáni években⁴⁵ Szekfű Gyula szemléletét két tényező befolyásolta. Az egyik: az eddigi magyar középosztály összeomlása, a másik az a tény, hogy Magyarország sorsának irányításában a szovjet orosz birodalom döntő szerephez jutott. Úgy látszik, a haza sorsának megítélésében valami Deák Ferenc-szerű elgondolás vezérelte s egyideig valami kiegyezés, talán kompromisszum lehetőségéről ábrándozott országa és a Szovjet között. Egészen a legutóbbi időkig jelentek meg neve aláírásával nyilatkozatok, melyek a magára maradt és világtól elzárt, vagy talán akaraterejében megtört tudós szomorú sorsát érzékeltetik egy diktatúra korszakában. Az események világosan megmutatták, hogy a háború utáni magyar fejlődés kialakításában Szekfű Gyula, sőt senki emberfia Magyarországon nem játszhatott Deák Ferenci szerepet. Nemcsak azért, mert a szovjet barbarizmus fokozatosan tett túl mindazon, amit Ausztria vezetői 1849-ben s az azt követő egy-két évben a magyarság ellen elkövettek. Hanem azért sem, mert a szellem vezette kiegyezés csak ott lehetséges, ahol a szellemi rend szabadon, vagy bizonyos szabadság birtokában szólhat bele a dolgok irányításába. Magyarországon a kommunizmus kénytelen módszerei szerint a szellemi emberek⁴⁶ számára csak a szolgaság dicséretének a szerepe volt kiosztva, de nem a cselekvés lehetősége, vagy a kritika növekvő szabadsága.

A halottakról gyakran mondják, hogy míg emléküik megmarad, nem haltak meg. Szekfű Gyulának, a történésznek ez a megállapítás halhatatlanságot biztosít. A nemzetnevelő Szekfű Gyuláról a végső ítéletet azonban csak az elmúlt esztendőök eseményeinek teljes ismeretében mondhatja majd ki az utókor.”

Rövidítések:

MTA KIK Kt.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Könyvtára, Kézirattár

JEGYZETEK

- 1 Steven Béla Vardy: *Modern Hungarian Historiography*. Columbia University Press, New York, 1976. 79–94.
- 2 Édesapja a híres festőművész és grafikus Iványi-Grünwald Béla volt. Lásd róla pl. Szabó László: *Iványi-Grünwald*, Kossuth, Budapest, 2010.
- 3 Czigány Lóránt: *Emigráns sorsok*. Kortárs 46 (2002) 2–3. 126–131.
- 4 Iványi-Grünwald Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági eredményei és következményei a rendi Magyarországon, 1790–1848*. Dunántúl, Pécs, 1927.
- 5 Iványi-Grünwald Béla: *Hitel, a Taglatat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1930. A szellem-történetről lásd Erős Vilmos: *A szellem-történet*. Valóság 51 (2008) 5. 20–35.
- 6 Például Iványi-Grünwald Béla: *Ranke a világtörténetíró és nemzetnevelő*. Pesti Napló, 1936. december.

- 7 Gyömsrei Sándor: *A magyar gazdaságtörténetírás új útja*, Közgazdasági Szemle 56 (1932). 661–679.; Iványi-Grünwald, Béla: *Vita a gazdaságtörténet módszeréről*, Közgazdasági Szemle 57 (1933). 360–368.
- 8 Iványi-Grünwald, Béla: *A legújabb kor története*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1937.
- 9 Istványi Géza: *A legújabb kor*, Magyar Szemle, 10 (1937) 31. kötet. 368–373.
- 10 Lásd pl. Giovanni Ferretti. *Max Scheler*. 1. Fenomenologia e antropologia personalistica. 2. Filosofia delle religioni: Vita e pensiero, Milano, 1972.
- 11 Vö. Gisela Deininger-Meyn. *Philosophische Grundlagen der Wissenssoziologie Karl Mannheims und Max Schelers*. Heidelberg: Univ. Diss., 1986.
- 12 Számos más írása született Széchenyiről, pl. Iványi-Grünwald, Béla: *Széchenyi István vallássosságának a kérdése*. Regnum. 2 (1937) 11. köt. 263–279.; Iványi-Grünwald Béla: „Széchenyi fekélyteli alakja...”. *Vigilia*, 1 (1935) 1. sz. 187–190.
- 13 Erős Vilmos: *Erkölc és államrezon. (Szekfű Gyula és Jacques Maritain kapcsolata)*. Világosság 49 (2008) 9–10. 167–174.
- 14 Ifjabb Iványi-Grünwald Béla zsidó származású volt, s mint az közismert, az 1930-as évek végén / 1940-es évek elején három zsidóellenes törvényt is hoznak, többek között az újonnan visszacsatolt területekért Hitler felé nyújtott gesztusként is.
- 15 Varga F. János: *Az angliai magyar tanács története (1944–45)*, Századok 117 (1983) 152–175.; Uő: *Károlyi és az antifasiszta emigráció egységfrontja (1941–1944)*, Történelmi Szemle 18 (1975) 2–3. 231–243.
- Hogy Jacques Maritain-nek igen nagy hatása volt Iványi-Grünwald nézeteire már az 1930-as években is, azt világosan bizonyítja a történetész 1944-es nyilatkozata, amelyben arra utal, hogy az emigráció Magyarországra felé irányuló propagandájának katolikus elveken kell felépülnie. Vö. például az alábbi kijelentése: „A Magyarország felé irányuló propagandának a szociális, Korunk Szaván nevelt tömegek felé kell szólalnia. Az emigrációban pedig szintén nagy feladatok várnak mindazokra, akik bíznak a katolicizmusban, mint társadalmi összetartó erőben. M. amerikai szellemi alapvetéseit [itt nyilvánvalóan Maritain-ról van szó!] ma is épp oly érdeklődéssel olvassuk, mint ahogy annak idején siettünk sok értekezését lefordítani a később betiltott K. Sz. [Korunk Szava – E. V.] számára s itt főleg a keresztényietlen s antikatólikus antiszemitizmus ellen írt értekezésére gondolok. Nagy érdeklődéssel olvassuk azt a könyvét, melyben most Amerikában szinte befejezi a katolicizmus, illetve a kereszténység emancipálását a germán szellemtől...” *Harc*, 1944. 08. 05. 3.
- A Korunk Szavához lásd Vásárhelyi Miklós: *Korunk Szava (1931–1938)*. In *A bilincshez vert beszéd*. Vásárhelyi Miklós sajtótörténeti tanulmányai. (Kiadta Murányi Gábor). Élet és Irodalom, Budapest, 2002. 125–141.; Jelenits István: *Jegyzetek a Korunk Szaváról*. Irodalomismeret 1(2011) 1. sz. 35–44.
- 16 A háború alatt hasonló jellegű előadásokat a BBC-ben (tehát a magyar közönséghez és magyarul) Carlile Aylmer Macartney tartott, akinek nézeteihez Iványi-Grünwald felfogása közel állt, s közeli kapcsolatban is voltak. Róla lásd Beretzky Ágnes: *Scotus Viator és Macartney*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.
- BBC-beli magyar előadásairól Pál Monika: „Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél”. *C.A. Macartney és a BBC magyar adása*. In *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Szerk. Frank Tibor. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 340–356.
- 17 Iványi-Grünwald Béla–Alan Bell: *Route to Potsdam. The story of the peace aims*. A. Vintage, London, 1945.
- 18 *Hungarica*. (English Books, Prints, Maps, Periodicals, etc. Relating to Hungary). Collected by Béla Iványi-Grünwald. Suffolk, 1967.
- 19 Lásd pl. Iványi-Grünwald Béla Jr.: *Mindszenty and the Counter-revolution* (BBC-előadás, angolul, 1956. 12. 06.) MTA KIK Kt., Ms 2565/70; Iványi-Grünwald, B., Jr.: *Szekfű-obituary* (BBC-előadás magyarul, 1955. 09. 26.) MTA KIK Kt., Ms 2565/47. Lásd még utóbbihoz a Függelék.
- 20 Iványi-Grünwald, Béla: *Hungarian Writers* (BBC-előadás angolul, 1955. 12. 27.) MTA KIK Kt., Ms 2565/52.
- 21 Iványi-Grünwald Béla: *Hungarian Youth and Nationalism* (BBC-előadás magyarul, 1955. 10. 27.) MTA KIK Kt., Ms 2565/49. Lásd még 1956-ról, illetve az azt megelőző időszakról a BBC-ben Pallai Péter: *A szabadság hullámhosszán: az 1956-os forradalom története a BBC elmondásában*. Helikon, Budapest, 2006; Uő: *Némi demokráciától a népi demokráciáig: a kommunista hatalomátvétel története a BBC adásai tükrében*. Helikon, Budapest, 2008.
- 22 Iványi-Grünwald Béla: *Khruschchov's Address to the Hungarian Academy* (BBC-előadás, 1958. 04. 17.) MTA KIK Kt., Ms 2565/90.
- 23 Lásd még a Függelék.
- 24 Iványi-Grünwald Béla: *Church and State in Eastern Europe*. The Yearbook of World Affairs vol. 6. 1952, 98–123.
- 25 Iványi-Grünwald Béla: *The Resistance of Hungarian Youth* (BBC-előadás angol nyelven, 1958. 03. 20.) MTA KIK Kt., Ms 2565/89.

- 26 Lásd Hóman Bálint: *Szent István*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.
- 27 Iványi-Grünwald Béla: *St. Stephen* (BBC-előadás angolul, 1955. 08. 20.) MTA KIK Kt., Ms 2565/43.
- 28 Iványi-Grünwald Béla: *St. Stephen* (BBC-előadás magyarul, 1955. 08. 20.) MTA KIK Kt., Ms 2565/42.
- Iványi-Grünwald Béla: *St. Stephen's Day* (BBC-előadás angolul, 1959. 08. 20.) MTA KIK Kt., Ms 2565/109.
- 29 Iványi-Grünwald Béla: *Defoe's prelude to The Family instructor*. The Times Literary Supplement, 04. 07, 1966. 312.
- 30 Iványi-Grünwald: *Hungarian Youth and Nationalism*. i. m.
- 31 Minderről részletesen és kritikusan Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?* Magvető, Budapest, 1976; Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar*. Jaffa, Budapest, 2016.
- 32 Iványi-Grünwald Béla: *Lajos Kossuth* (BBC-előadás angolul, 1959. 06. 06.) MTA KIK Kt., Ms 2565/106.
- 33 Lásd pl. Lackó, Miklós: *Sziget és külvilág. (Kerényi Károly és a magyar szellemi élet)*. In uő: *Sziget és külvilág. (Válogatott tanulmányok)*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 305–334.
- 34 Lásd minderre Törő László Dávid: *Kísérlet a public history megszeliítésére*. Klio, 27 (2018) 4. sz. 92–97.
- 35 Szekfűhöz újabban lásd Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye*. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus. Kalligram, Pozsony, 2015; Monostori Imre: *Szekfű Gyula a változó időkben. (Életmű – fogadtatás – utókor 1913–2016)* Pannónia Könyvek, Pécs, 2017.
- 36 Lásd Szekfű, Gyula: *Aki a partról nézi*. Magyar Nemzet 3 (1940) 109. 7.
- 37 Lukácsról a számos feldolgozás közül lásd pl. Hermann, István: *Lukács György élete*. Corvina, Budapest, 1985.
- 38 Croce-ról lásd például újabban Giuseppe Galasso: *Croce e lo spirito del suo tempo*. Laterza, Roma-Bari, 2002.
- 39 Siegfried Kracauer: *A detektívregény (értelmezés). Történelem a végső dolgok előtt*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2009. 168.
- 40 Iványi-Grünwald, Béla: *Hungarian memories*. [Ismertetés Horthy Miklós és Károlyi Mihály emlékiratairól] Time and Tide, 37 (1956) 02. 04. 137–138. MTA KIK Kt., Ms 2565/11.
- 41 Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi, 1715–1735*. MTA, Budapest, 1913.
- 42 Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920.
- 43 Lásd például még *A mai Széchenyi*. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Kiválogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szekfű Gyula. Révai, Budapest, 1935.
- 44 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar Történet*. Magyar Szemle Társaság, Budapest. 1928–1934.
- 45 Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Cserépfalvi, Budapest, 1947.
- 46 A „szellemi ember” fogalmáról lásd a korábbiak.